

Röya İbrahimova⁴⁸

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN HEKAYƏLƏRİNDƏ YUMOR

Azərbaycan nəsrinin təkamülündə müstəsna rolu olan ədiblərimizdən biri də sözsüz ki Cəlil Məmmədquluzadədir. C.Məmmədquluzadə yaradıcılığı həm klassik komediyaları ilə, həm də gözəl nəsr əsərləri ilə diqqəti cəlb edir. C.Məmmədquluzadə Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin təşəkkülündə, xüsusilə satirik ədəbiyyatın inkişafında müstəsna rol oynamışdır. C.Məmmədquluzadə hər şeydən əvvəl böyük vətəndaş idi. Onun əsərləri isə məhz öz xalqına böyük sədaqətlə bağlı olan vətəndaşın həyəcanlarının, qayğılarının böyük təcəssümü idi. Satirik və yumoristik kinayə C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında əsas ideya ifadəçisidir. Ədibin komediyalarında, hekayə və felyetonlarında onun vətəndaşlıq dərdləri və qayğıları ilk növbədə məhz gülüş vasitəsilə öz təcəssümünü tapmışdır.

C.Məmmədquluzadə milli dramaturgiyamızda və nəsrimizdə bugün də davam edən zəngin ənənələrini yaradıcılarındandır. Ədibin həcmə kiçik olan fəqət böyük milli dərdlərin problemləri əhatə edən hekayələrin felyetonları həmin janrların klassik nümunələridir.

C.Məmmədquluzadə hekayələrində tipik şərait, tipik xarakter xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu cəhət ədibin realizminin mahiyyətini təşkil edir. Hər bir kiçik hekayədə ədib böyük milli dərdlərdən, ictimai problemlərdən bəhs etmişdir. Cəhalətin təzahür və ifşası ədibin nəsrində mühüm yer tutur. “Kiçik adam”ların böyük dərdləri C.Məmmədquluzadə nəsrinin başlıca mövzudur. “C.Məmmədquluzadə qısa, mənalı, psixoloji hekayənin böyük ustasıdır. Onun hekayələrində obyektiv, şirin, mülayim bir nağıl üsulu var” (1, 112).

C. Məmmədquluzadə nəsrində tənqidin hədəflərinin xarakteri ilə əlaqədar olaraq tənqidi gülüşün müxtəlif formalarına təsadüf olunur. Ədibin zamanəsinin kasıb, fəqir bəndələrinə olan ürək ağrıları onu yumorunda daha qabarıq təcəssüm olunmuşdur. Bu cəhətdən “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “İranda hüriyyə”, “Nigaranchılıq”, “Rus qızı”, “Dəllək”, “Sirkə”, “Buz”, “Saqqallı uşaq” və s. hekayələrini misal göstərmək olar.

1903-cü ildə yazdığı və 1904-cü ildə “Şərqi-rus” qəzetində çap etdirdiyi “Poçt qutusu” hekayəsi təkcə C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığında deyil, Azərbaycan nəsr tarixində önəmli yer tutan klassik sənət nümunələrindən biridir. Hekayənin süjetində biz dərin bir ictimai mündəricəli gülüşün hakim olduğunu görürük. Baş qəhrəman olan Novruzəli zamanəsinin son dərəcə aciz və yazıq bəndəsidir. O, ən adi tərəqqi nümunələrindən belə xəbərsizdir. Hətta poçt qutusunun nə olduğunu belə anlamır. Novruzəli yaşadığı mühitin günahsız qurbanlarının tipik nümayəndəsidir. Novruzəli İtqapan kəndinin sakinidir və Vəli xan İrəvana məktub göndərmək istədiyi zaman onun evinə pay gətirmişdir. Xan düşünür ki, məktubu poçt qutusuna salmağı elə Novruzəliyə tapşırırsın. Amma o bilmir ki, avam, savadsız, poçtxananın nə olduğunu bilməyən Novruzəli üçün bu olduqca çətin bir işdir. O, xanın yanına gəldiyini andan etibarən ona öz sədaqətini sübut etmək istəyir, canını hətta öz balalarını da ona qurban etməyə hazırdır. Novruzəlinin-Azərbaycan kəndlisinin bu acınacaqlı halını bizə yumor ilə çatdırmaq istəyən Mirzə Cəlil çox orjinal, sadə bir ifadə forması kəşf etmişdir.

C.Məmmədquluzadə öz sənətkarlıq xüsusiyyətinə sadıq qalaraq bizə Novruzəli haqqında konkret bir fikir söyləyir. Biz onun hərəkətlərini, xarici görünüşünü izləyərək onun necə sadələvh, müti və sadıq bir kəndli olduğunu görürük. Vəli xanın hər bir sözü onun üçün pozulmaz qanundur. Əhvalatın necə baş verdiyini biz Novruzəlinin öz dilindən eşidirik: “Xan, qurban olsun sənə yetim-yesirim! Sənsiz mənim bir günüm olmasın! Bəli, gördüm ki, hərif utanmaz-utanmaz kağızları qutudan ehmalca çıxartdı, dəstələyib vurdu qoltuğuna, istədi düzəlsin yola. Mən tez yapışdım rusun qolundan qoymadım getsin.. Dedim Novruzəli hələ ölməyib ki, sən onun ağasının kağızını aparsan. Belə işlər yaxşı deyil, adam özgəsinin malına tamah salmaz. Məgər sizin şəriətdə oğurluq günah yazımaydı?... Dedim bari mənim xanımın kağızını ver, illah dedi ki, vermənəm. Gördüm ki, hərif istəyir qoya qaça. Vallah hirs vurdu təpəmə, ikiəlli yapışdım kafirin çiyindən, bunu üzün üstə elə gətirdim yerə ki, heybətdən ağzı qanadı. Sonra nəçərnik divanxanasından sədatlar tökülüb məni döyə-döyə aparıb atdılar dama” (2,128). Novruzəli olanları xana danışdıqca xan gülür, xanla bərabər biz də gülürük. Xanın gülüşündəkin istehza, kinayə kədər hissi oyadır. Buna baxmayaraq oxucu Novruzəliyə yumorla yanaşır, ona acıyır. Əgər xan istehza ilə gülürsə, oxucuda dərin bir kədər hakim olur. Ona görə ki, Novruzəli öz əməllərində pis bir şey görmür, ona elə gəlir ki, xanın məktubunu bu şəkildə “qorumaq” düzgün hərəkətdir. Məktubu aparmaq istəyən “kafir”i döyən zaman da düşündür ki, onu avam hesab etməsinlər, xanın məktubunu heçkəsə etibar etmək olmaz.

Əsərin final hissəsində bizə aydın olur ki, Vəli xanın məktubu vaxtında yetişib və otaqlar da hazırdır. Vəli xan isə üç ay həbs cəzası alan Novruzəlinin haqqında “bir qədər fikir eləyir”, amma olanları tez də unudur. Vəli xan ancaq nifrət doğurur. Özü də bilmədən özünü həm gülüş obyektinə çevirən, həm də xana sədaqətini sübut edən Novruzəli isə yaddaşımızda yazıq insan kimi, zamanəsinin qurbanı kimi qalır. Novruzəlinin taleyi, faciəsi oxucularda həmin dövr haqqında, zəhmətkeş insanların ağır güzəranı haqqında dolğun təsəvvür yaratmış olur. Həcmə kiçik hekayə olmasına baxmayaraq, ictimai ümumiləşdirməsi ilə bu əsər tənqidi realizmin gözəl bir nümunəsi kimi diqqəti cəlb edir.

C.Məmmədquluzadənin mənəvi geriliyə, cəhalətə və fanatizmin ifşasına həsr olunmuş kamil əsərlərindən biri də 1906-cı ildə yazdığı “Usta Zeynal” hekayəsidir. Hekayənin qəhrəmanı olan Usta Zeynal C.Məmmədquluzadə nəsrində maraqlı yumoristik obrazlardan biridir. Usta Zeynal ictimai qayğılardan tamamilə uzaqlaşmışdır. Dini fanatizm onu mənəvi cəhətdən iflic etmişdir. O, gündəlik çörək qazanmaqdan başqa bir qayğısı olmayan, öz kasıb həyatı ilə kifayətlənən sadə və zəhmətkeş bənnadır. Hekayə boyunca Usta Zeynalın cəmi üç günlük işinin şahidi olu-

⁴⁸ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı.

ного из могущественных основоположников жанра рассказа в азербайджанской литературе. Многие проблемы в творчестве Дж.Мамедгулузаде, одного из могущественных специалистов нашей литературы, актуальны и сегодня. Это ещё раз доказывает его писательские способности.

Humour in the stories of Jalil Mammadguluzade

Summary

This article summarizes briefly Jalil Mammadguluzadeh's artistic prose and descriptive skills, original satirical style and correct accusations, methods of disclosure, who is one of the powerful founders of the short story genre in Azerbaijani literature. Many of the problems in the works of Jalil Mammadguluzadeh, one of the strongest artists of our literature, are still current today. This once again proves his strength as a writer.

Rəyçi: dos. E.Vəliyeva